

Bollstabruk och Ytterlännäs riksintressen

Bollstabruk och Ytterlännäs
riksintressen

Producerad med bidrag från Länsstyrelsen i Västernorrlands län

Murberget Länsmuseum Västernorrland
Box 34
871 21 Härnösand
www.murberget.se

Länsmuseets småskriftsserie nr 13
Bollstabruk och Ytterlännäs riksintressen.
© Murberget Länsmuseum Västernorrland och författaren
Härnösand 2014

TEXT: Lars Göran Spång

GRAFISK FORM: Christina Sollén

FOTO: Björn Grankvist. ©Bosse Lind/Karlsbergs slott (sid.19). Murbergets arkiv (sid. 6, 29, 31).
Lars Göran Spång (sid. 32, 30).

ILLUSTRATIONER: Lars Göran Spång (sid 14). © Mats Jonsson (sid. 44).

KARTOR: © Lantmäteriet i2014/00611

UPPLAGA: 1000 ex

TRYCK: Hemströms tryckeri, Härnösand 2014
ISSN 1651-4424
ISBN 978-91-85222-27-8

Innehållsförteckning

Inledning	
Balles ställe - järnålder i bygden	11
Ytterlännäs gamla kyrka	14
Bollsta järnbruk	19
Herrgårdar	25
Bollstasågen	29
Bollstabruks bostäder	33
Bollstabruk idag	38
En bön för framtiden	42

Inledning

När Björn och jag först besökte Bollsta, inför planeringen av denna skrift, var husen längs genomfarten förfallna. Björn Grankvist, fotograf, och jag, som skriver texter, såg svårigheten med att skildra en riksintressant miljö i positiva termer när det såg ut som det gjorde. Vår infallsvinkel handlade i början om konsekvenserna i småsamhällen av att ett dominerande företag på orten rationaliserar och införlivas i internationella storkoncerner. Det var svårt att koncentrera sig på uppdraget vi hade, att skriva om livet i ett kulturhistoriskt riksintresse.

Vi förstod efterhand att det fanns planer på att rusta upp genomfarten och ge den en ny framtoning. Visserligen skulle många hus rivas, men ambitionen var att få bort den ödesmättade förbifarten med de öde och vanvårdade husen. Trafiken skulle också dämpas. När vi sedan rörde oss i samhället bakom de ödsliga husen vid Bollstas huvudgata, fann vi en välmående bygd, upprustade villor och välskötta trädgårdar. Kontrasten var nästan absurd.

Jag minns ett evenemang som föreningar i Bollsta ordnade 2009 med anledning av en utställning på Murberget om fotografen Georg Hedberg. Evenemanget var en nostalgitripp till de goda åren på 1950-talet. George Hedbergs fotosamling var utställd på Murberget. I Bollsta iordningställde frivilliga krafter George Hedbergs bostad på Udden, så som den var i hans krafts dagar. Fotoateljén var inredd i ett litet rum på övervåningen.

Mörkrummet fanns i badrummet. Ute på Bruksgatan, med bostadslängorna på var sida, serverades fika i majsolen. Någon hade ställt fram en gammal renoverad bil från 1950-talet.

George Hedberg med sin dotter Ulla-Marie

I evenemanget ingick en guidad tur genom Bollstabruks gamla miljöer. Förhoppningarna var att kanske hundra personer skulle uppmärksamma evenemanget. Det kom 4000 personer.

En av eldsjälarna för arrangemanget var Svea Larsson. Jag och Björn sitter hemma hos henne. Sveas man, Jan Larsson och Ninni Melander, kultursekreterare i Kramfors kommun, har också anslutit sig.

Vi tänker att vi kan få den bästa introduktionen om livet i Bollsta och Ytterlännas från dem. Vår uppgift är att försöka beskriva Ytterlännas riksintressen på ett engagerande sätt, för att alla skall förstå värdet i att dessa miljöer bevaras.

Riksintressen. Smaka på ordet. Det finns 1500 riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. I Kramfors kommun finns det elva stycken. Bollstabruk och Ytterlännas gamla kyrka är två av dem. Kulturhistoriska riksintressen har pekats ut av Riksantikvarieämbetet. Det finns andra riksintressen också. Så här skriver Bo-verket:

Geografiska områden som är av nationell betydelse för en rad olika samhällsintressen kan pekas ut som områden av riksintresse. Det kan exempelvis vara så att områdena innehåller naturvärden eller kulturvärden som är så ovanliga att de gör områdena viktiga för hela landet. Men det kan också vara så att områdena är viktiga för att de ska användas till någon exploatering, till exempel för vägar, järnvägar eller någon energianläggning (t.ex. vindkraft). Områdena kan också vara viktiga för någon näring som rennäringen eller fisket.

Den här blandningen av bevarande- och exploateringsintressen bidrar till en dragkamp om vilka riksintressen som är viktigast. Mitt intryck är att kulturhistoriska riksintressen ofta drar kortaste strået i dessa förhandlingar. Det förefaller ibland som att kulturmiljöer är något vi endast kan unna oss om de inte hindrar något annat.

Kulturmiljöer kan och ska användas. Kulturmiljöer sköter sig inte själva. Det behövs aktiva och engagerade människor i kulturmiljöer för att de ska leva. Utmaningen är att finna användningsområden som inte raderar historien, utan som tar avstamp i historien.

Men är det inte statens ansvar att vårda riksintressanta kulturmiljöer? Svaret är dessvärre nej. Vi har alla ett ansvar för vår kulturmiljö. I synnerhet de som äger fastigheter i riksintresseområden. Om ägaren, eller brukaren, saknar ekonomi eller engagemang, riskerar miljön att förfalla.

I Bollstabruk saknas det definitivt inte engagemang, men området behöver anslag för investeringar och drift. Svenska kyrkan som äger Ytterlännas gamla kyrka, har guidning, musik, aktiviteter och servering för besökare. Kyrkan är omsorgsfullt renoverad., eftersom svenska kyrkor lyder under en strängare kulturmiljölagstiftning än riksintresseområden. Förutsättningarna är mycket olika i de två riksintressanta kulturmiljöerna. Vi tyckte att det var intressant att jämföra hur människors engagemang tar sig uttryck med så olika förutsättningarna.

Riksantikvarieämbetets officiella beskrivning av riksintressena:

BOLLSTABRUK

Motivering:

Bruksmiljö framvuxen kring år 1737 anlagd masugn med teknikhistoriskt värdefulla lämningar från 1800-talets masugns- och ångsågsepok.

Uttryck för riksintresset:

Rester av masugn från 1886 med bevarad blåsmaskin samt en år 1860 anlagd ångsåg med maskinhus från 1890, bruksherrgård från 1815, arbetar- och tjänstemannabostäder placerade utmed en gata m.m.

YTTERLÄNNÄS GAMLA KYRKA

Motivering:

Medeltidskyrka med utomordentligt rik interiör, kyrkplatsens dominerande, älvanknutna läge i bygden är fortfarande tydlig. (Kyrko-miljö).

Uttryck för riksintresset:

Kyrkobyggnad, sannolikt uppförd på 1200-talet. Valvmålningar och väggmålningar från 1400-talets slut eller 1500-talets början. Den fasta inredningen är från 1600- och 1700-talet. Belägen i öppet odlingslandskap i anslutning till Ångermanälven.

Platser som nämns i texten. Ljusa områden är riksintressena Bollstabruk (nederst) och Ytterlännäs gamla kyrka (överst).

- 1 Ytterlännäs gamla kyrka
- 2 Hornaeus gård, gravhögar
- 3 Johannisbergs herrgård
- 4 Bönhuset
- 5 Udden
- 6 Masugn
- 7 Bruksherrgården
- 8 Svenska Cellulosa AB:s (SCA) kontor
- 9 Sågverk
- 10 Kejsarstaden
- 11 Kineshusen

Balles ställe - järnålder i bygden

De första människorna kom till Ytterlän-näs för flera tusen år sedan. Arkeologer har funnit flera boplatser utmed Bollstaån, samt runt Fors- och Valasjön. Älgfångst var en viktig näring för de tidigaste bosättarna. Lämningar efter deras fångstgropar finns utmed Bollstaån. Flera stenyxor har påträffats vid vägbyggen och i grustäkter. Förekomsten av yxorna antyder att jordbruket och boskapsskötseln har rötter i stenåldern. Den bofasta tillvaron som jordbruket medförde, bidrog till att yxorna kom till användning i röjningsarbete m.m.

Jordbruket blir inte permanent etablerad i området förrän långt senare. Pollen som bevaras i sjösediment går att datera. Pollenanalyser som botaniker har utfört utmed Ångermanälven visar att jordbruket etablerades under järnåldern för 1500 år sedan. Flera ortnamn ger också besked om att bosättare har etablerat sig i området under järnålder. Bollsta, Angsta, Blästa, Färesta och Lästa är alla ortnamn med ändelsen -sta. Ortnamnsforskare anser att dessa ortnamn uppstått under järnålder. Förleden är ett personnamn och efterleden betyder ställe eller bostad. Bollsta skulle då betyda Balles ställe. Det finns dessvärre inga spår av dessa boställen. Några noteringar från 1800-talet beskriver att det funnits gravhögar nedanför Bollsta-berget, men de har inte återfunnits. Inte långt från Johannisbergs herrgård finns rester av tre gravhögar, men de har förstörts av olika byggprojekt.

Fornborgen vid Stensätter är en av bygdens stoltheter, men den skyddas inte som riksintresse. Den har faktiskt ett starkare skydd, eftersom den är en fornlämning. Fornborgen är dessutom ovanligt mäktig med sina långa murar som ringlar sig utmed bergskanten, likt kinesiska muren. Stensättersborgen är den första fornlämning som har noterats i Ytterlän-näs. Någon arkeologisk undersökning har inte utförts i borgen. Liknande fornborgar på andra platser har daterats av arkeologer till yngre delen av järnåldern (400-1000 e. Kr.).

Fornborgen vid Stensätter ser utan tvekan ut som en befästning av stora mått. Märkligt nog är det lite som talar för att det har utkämpats strider vid dessa borgar. Flera arkeologer har uppfattningen att borgarna är uppförda som religiösa eller symboliska monument. Andra forskare anser att stormän, som önskade framhäva och betona sina upphöjda positioner i samhället, bebodde borgarna.

I borgen finns rester efter husgrunder och troligtvis också av gravar. De fynd som påträffas i fornborgar är desamma som förekommer på gårdar under järnåldern, exempelvis malstenar, keramik, jordbruksredskap och benkammar. Ibland förekommer det också lyxföremål såsom glas och praktsmycken i fornborgarna.

Vid infarten till fornborgen bor Rune och Elisabeth Jonsson. Sonen Mats har flyttat till Stockholm. Han har blivit en av Sveriges framgångsrikaste serietecknare. Mats gjorde succé med serieromanen Pojken i skogen, som gavs ut år 2005. Den handlar om Mats barndomsminnen av Bollsta. En självutlämnande skildring om skola och mobbing. Boken väckte debatt om vilket ansvar skolan har för utsatta elever. Vi bestämde träff med Mats hemma hos föräldrarna, för att höra om hans tankar om Bollsta. Vi tog en tur upp till fornborgen. Jag frågade vad Mats känner för fornborgen?

– Jag var ofta hit när vi hade gäster. Jag sa faktiskt till min fru att när jag dör vill jag

att min aska sprids här. I mellanstadiet hade vi en entusiastisk historieintresserad lärare, Glenn Zetterkvist, som tog hela klassen hit upp. Vi skulle klä ut oss till järnåldersmäniskor och gå i förväg upp på borgen, för att anfalla de övriga med kottar. Sen när jag blev äldre och hade flickvänner på besök, så tog jag med dom hit upp. Jag drömmer ganska mycket om Borgberget. Att vi drabbas av ett hot eller en invasion, då skulle det falla sig naturligt att fly hit upp.

Elisabeth berättar att hon och Rune firade millennieskiftet uppe på borgen. Det var disigt och de var ensamma i nattmörkret.

– Själv blev jag sittande på pendeltågsstationen i Älvsjö, berättar Mats. De stannade

alla tåg av säkerhetsskäl.

Mats har blandade känslor för sin hemort. Stensätter var tryggheten, men högstadiet i skolan var en mardröm.

– När jag växte upp var det bara gamlingar i byn. Jag var enda barnet och jag gick runt i omgivningarna. Hälsade på gamlingar, fick kola och satt och pratade med dem. Lustig uppväxt egentligen. Det är klart jag blev lillgammal! Under låg- och mellanstadiet trivdes jag med allt här, men högstadiet och tonårstiden var en djävla skitperiod. Jag blev mobbad. Passade inte in i den dominerande kulturen. Man skulle vara tuff, hård, cool och inte bry sig. Slö, slapp och likgiltig var normen. Jag blev en fånig person i det sammanhanget. Att jag var liten och klen gjorde inte saken bättre. Men helgerna med kompisar minns jag som underbara, framförallt i kontrast till skolan.

Jag frågar om Mats har några planer på att flytta hem igen.

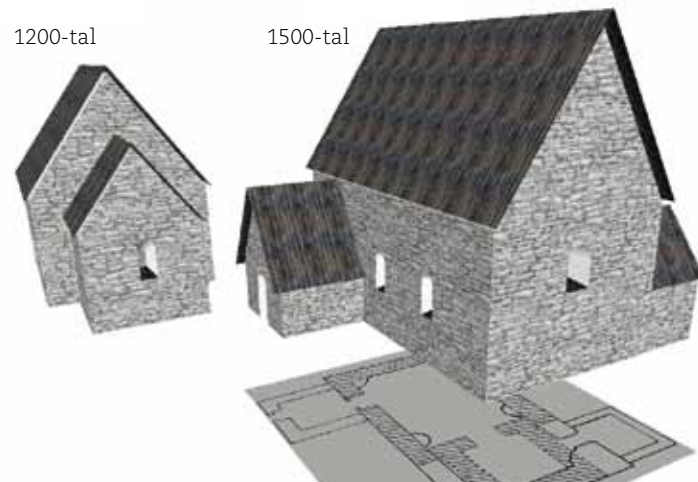
– Min fru kommer från Kramfors. Vi träffades i Stockholm, men vi kände inte varandra då. Vi skulle kunna försörja oss här. Men det är en förlorad värld. Det Bollsta som fanns, finns inte längre. Då blir det sorgset och nostalgiskt att bo här. Jag flyttade till Sundsvall efter gymnasiet för att gå journalistutbildningen. Jag ville hålla mig i närheten av Bollsta., Men när jag praktiserade på DN i Stockholm förstod jag att där, i Stockholm, måste jag vara. Det var då jag fick kontakt med andra serietecknare. Vi umgicks en hel del.

Jag återkommer till Mats längre fram i skriften. Men först nästa anhalt i denna tidsresa, medeltiden.

Rune och Elisabeth Jonsson sittande. Sonen Mats står vid ingången till fornborgen.

Ytterlännäs gamla kyrka

Tre generationer av Ytterlännäs gamla kyrka; 1200-tal, 1500-tal och 1700-tal. Därefter övergavs den. En ny större kyrka byggdes år 1850, en kilometer närmare Bollsta.

Landhöjningen har bidragit till förändringar i landskapet, vilket framgår av kartan. De första bönderna hade gott om brukbar jord i dalgångarna och nära till farvatten. Även Ytterlännäs gamla kyrka hade nära till vattnet under medeltiden. Havsnivån var då 5-10 meter högre än idag. Den ängsmark som finns idag var under järnåldern och medeltiden en väl skyddad vik.

Gamla kyrkan i Ytterlännäs är en av Svenska kyrkans så kallade *vägkyrkor*. Vägkyrkor har valts ut för att de ligger i anslutning till bilvägar, men också för att de har ett historiskt eller arkitektoniskt värde. Kyrkorna ska hållas öppna på sommaren. De ska ha guider, toalett, servering och hålla andakt. Begreppet vägkyrka myntades i Tyskland på 1950-talet (*Autobahnkirche*). Idén har spritt sig till Svenska kyrkan samt till våra grannländer. Svenska kyrkan använder även begreppet *sevärdhetskyrkor*. De är inte tillgängliga på samma sätt som vägkyrkor, och saknar ibland bemanning, servering m.m.

Strandlinjen på 1000-talet /10 meterskurvan) visas med ljusblå färg. Strandlinjen på 1500-talet (5 meterskurvan) visas med mellanblå färg. Dagens strandlinje visas med mörkblå färg.

Karin Skoglund har varit guide i Ytterlännäs gamla kyrka under somrarna sedan 1995. I sina visningar använder hon musik som bärande tema. Jag frågar Karin vad som skiljer en vägkyrka från andra kyrkor och vad som utmärker verksamheten i Ytterlännäs gamla kyrka.

– Det ska hållas andakt, finnas någon som visar kyrkan, och man ska ha bestämda öppettider. När jag blev tillfrågad om att vara kyrkvärd, sa jag att om vi ska göra det här ska vi göra visningar på ett annorlunda sätt. Det här är inte vilken miljö som helst. Jag utformade musikvisningar så att besökarna förs genom seklerna med musiken som tidsmaskin. Jag ville illustrera de olika epokerna genom både musik och tal. Jag kände mig inte bekväm med att göra en andakt i traditionell mening. Jag kommer inte från kyrkvärlden. Jag betraktar musiken som en andakt. Våra

andrum är friare och utformas av den som håller dem. Exempelvis kan en van kyrkvärd eller präst läsa Fader vår och ge välsignelsen. En annan person kanske läser en annan text och spelar musik, eller leder psalmsång.

Jag undrar om Karin har vuxit upp här i Ytterlännäs?

– Nej, pappa är från Nyadal i Nora och mamma är härifrån Ed. Men som många andra norrlänningar bodde de i Stockholm på 1960-talet. Jag är född där och bodde i Vasastan de första åren. Vi flyttade sen hit, och så till Härjedalen där jag gick i skolan. Men Ed i Ytterlännäs har alltid varit hemma för mig. Hit åkte vi på jul, sommarlov och till många helger. När jag var liten cyklade jag till gamla kyrkan. Jag kunde sätta mig högst upp på läktaren och läsa i fönstersmygen. Många besökare som återkommer säger att ”det känns som det är liksom min kyrka det här”.

De upplever att de äger den, att den är deras på ett särskilt sätt. Jag känner igen det där. Man kan komma hit och det finns inga regler, fast program eller liknande, så man gör kyrkan till sin egen.

Karin berättar vidare att hon började musikutbildning i Härnösand. Hon var mest intresserad av äldre musik, men det fanns ingen vidareutbildning som passade henne. Det blev en vändpunkt när hon träffade David Kettlewell som var kantor i Ytterlän-näs. Han var specialiserad på äldre musik och folkmusik.

– Vi jobbade mycket med musikprojekt. Vi bodde ihop och hade småbruk med getter, får och höns. Jag levde mina intressen, mycket hantverk med skinnsömnad, ullspinning, och kurser i musik och självhushållning. David forskade mycket om tidig musik. Han inven-terade hela Murbergets musiksamling. Vi ägnade mycket tid åt praktiskt musicerande

varje dag. Jag sydde liksom ihop en egen utbildningsväg, varvad med spelningar och annan kreativ verksamhet.

Kyrkans historia har mörka sidor också. Under slutet av 1600-talet ägde Sveriges mest nitiska häxjakt rum i dessa trakter. Häxor avrättades vid Bålberget, som numera kall-las Häxberget. Det ligger i skärningspunkten mellan Torsåker, Dal och Ytterlännäs gamla kyrka. I Ytterlännäs var Laurentius Hornaeus komminister. Han hade en betydande roll i trolldomsprocesserna. Prästsläkten Hornaeus bodde på en gård i Nordanåker som numera är borta. Gårdstomten har blivit fornlämning och intill finns ett fornlämningsområde med gravhögar. Gravarna är inte undersökta, men under järnåldern (400-1000 e Kr), begravde man ofta de döda intill gården. Hornaeus gård kan ha funnits långt tillbaks i forntiden. Jag frågar Karin om besökare brukar fråga om häxjakten?

Författaren på Hornaeus gård, numera fornlämning.

Hornaeus gård på en karta från 1756. Dagens bebyggelse (blått) och fornlämningsområden (rött) har markerats.

– Ja, kyrkan har en lång historia. Man mås-te ju skilja på kyrkans ”inre liv” och när kyr-kan får en statsbärande funktion. I Sverige, under missionsfasen, kommer kristendomen fläckvis på 900- och senare på 1100-talet. Kyr-kan blir en del av samhällsstrukturen för att räkna folk, driva in skatt m.m. På 1200-talet får vi sockenkyrkorna. Kyrkan blir en del av det statsbärande. Trolldomsprocesserna kom-mer ju ganska sent till Sverige, 100 år efter övriga Europa. Jag har haft svårt att se vad i samhället som påkallar den sortens kontroll och terror. Processerna sker ju inte överallt,

exempelvis inte i Västerbotten eller Hälsing-land, men i Ångermanland. Den sociala och ekonomiska bakgrunden skulle man behöva titta närmare på. Det verkar vara rabiata präster på sina håll som går statens ärenden. Alla olika korståg är ju också ett uttryck för hur kyrkan blir statsmaktens instrument för att lägga under sig andra landområden och folk. Det har inte relevans för folks andliga liv. Torsåkers kyrka har ju sina guidade turer till Häxberget. Om de kommer hit, vill jag ta den diskussionen utanför kyrkan. Jag brukar inte spå på den traumatiska upplevelsen, eller gotta mig i eländet.

Rättsväsen, kyrka, vetenskap och politik var invävt i varandra på 1600-talet. Troll-domskommissionen bestod inte bara av kyrkans män. Ordförande var guvernören (landshövdingen) Karl Larsson Sparre, som senare grundar Graningeverken. De andra i kommissionen var professorer, jurister och bönder. Det finns mycket att läsa om dessa processer. Vidskeplighet, fattigdom och ryktesspridning la grunden för händelserna. Boktryckarkonstens genomslag fick också en stor betydelse för spridning av illvilliga läror. Den s.k. *Häxhammaren*, en handbok om häxor som två dominikanermunkar gav ut 1487, är enligt Jan Stattin, f.d. rektor på Hola folkhög-skola, ett koncentrat av kvinnoförakt, kvinnohat och kvinnoförnedring.

Anders Bohlin är också musikguide i Ytter-lännäs gamla kyrka på somrarna. Jag hälsade på en varm julidag, när det var ganska få besökare i kyrkan. Jag frågade hur många det brukar vara i vanliga fall, när inte vädret

lockar folk till badstranden?

– Vi uppskattar det till 1800-2000 besökare per år. Det har blivit bättre med bussar i år. Det är olika dag för dag. Det kommer många tyskar och holländare. Många besökare har med sig utländska gäster.

Jag frågar hur intresset för kyrkan började.

– Jag började sjunga här 2005 och har ett stort intresse för medeltiden. Som liten var jag intresserad av dinosaurier, sedan riddare, och nu medeltidens vardag. Jag talar gärna om skråväsendet när jag guidar och har tendens att fastna i 1500-talet.

Det mesta av interiören, stjärnvalven, skulpturerna och målningarna härstammar från 1500-talet. Läktarna i flera våningar och de stora fönstren kom till på 1700-talet. När jag frågar om Anders har en favoritplats i denna överdådiga kyrka, leder han mig till ett uthus.

– Lite i hemlighet kan jag säga att verkstaden som vi har här, med böcker och pyselgrejor, gillar jag bäst. Särskilt när det inte kommer några besökare. Nu har jag samlat vass för att göra vasspennor.

Anders tar upp en harpa och håller den som en gitarr. Han spelar vanligtvis gitarr och luta när han har sina musikaliska andaktsstunder i kyrkan.

Bollsta järnbruk

Karl Larsson Sparre. Oljemålning av David Klöcker Ehrenstrahl (1623-1698)

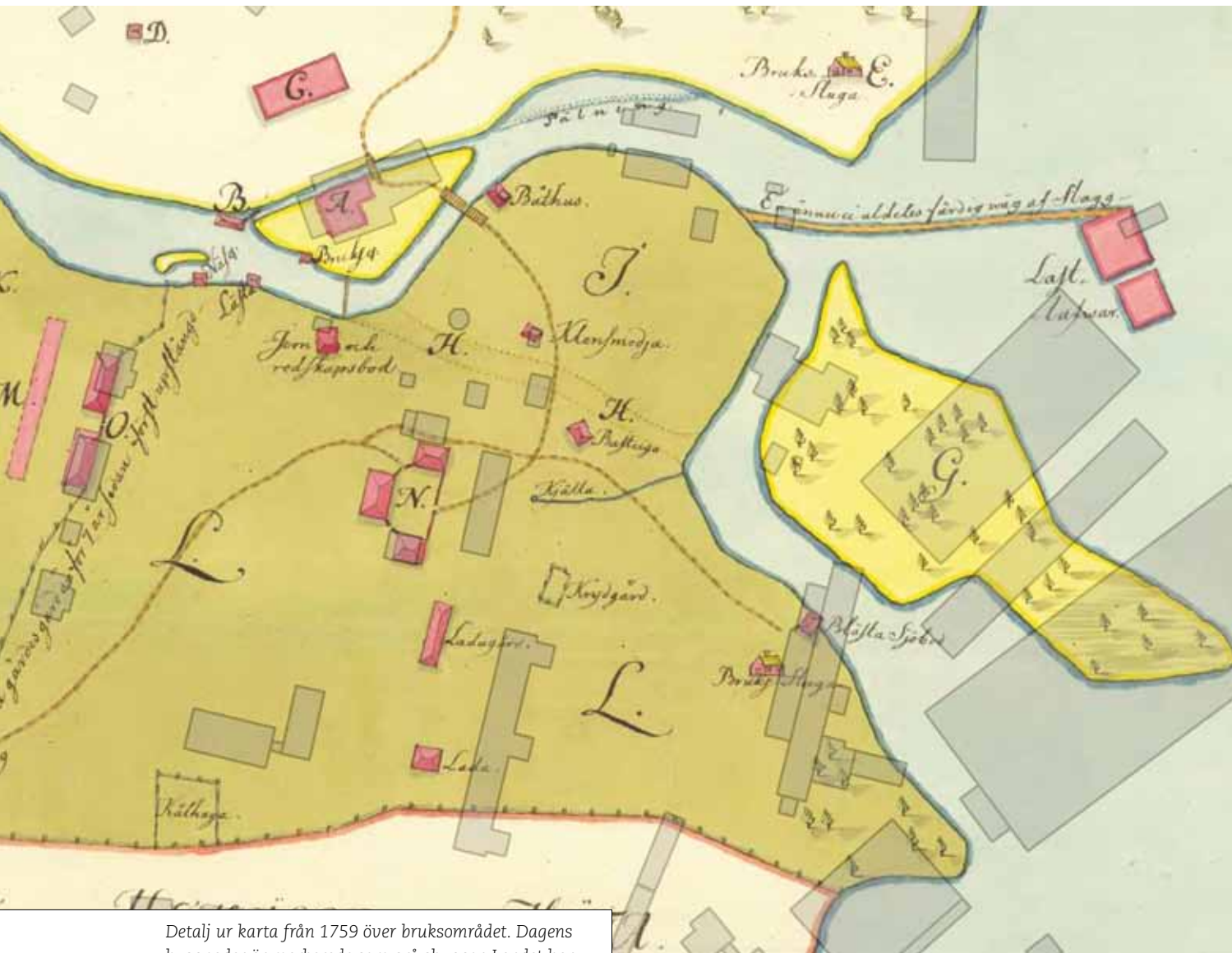
svårtillgängligt placerad för frakt av malm från gruvorna i söder. När bruket var nytt år 1677, utsattes Graninge för ett dansk-norskt anfall och brändes ner. Sparre och hans tvåtusen män gav igen. Året därpå brände de ned koppargruvan i Röros i Norge.

Järnbruken förbrukade stora mängder träkol. Flera järnbruk etablerades i vårt län under slutet på 1600-talet, framförallt för att skogstillgångarna började avta vid järnbruken i södra Sverige. Det blev mer ekonomiskt att frakta malmen till skogen, än träkolet till järnbruken.

Bollstaån låg bättre till än Graninge ur fraktsynpunkt. Sparre köpte mark för att anlägga en masugn på platsen. Han förverkligade inte själv planerna. Sparre hade hamnat i onåd på grund av sina militära misslyckanden. Han nödsakades sälja sina anläggningar i Graninge. Det blev istället Johan Clason och kompanjonen Jacob Polack som år 1741 uppförde masugnen.

Bollstabruks masugn var en länk i en lång kedja av produktionsprocesser. Först bröts malm, bland annat på Utö i Stockholms skärgård. Malmen fraktades med båt till Bollstabruk och rostades i särskilda rostugnar. Bruket köpte träkol av kolartorpare i trakten, vilka framställde kol i kolmilor. På bruket fylldes masugnen med rostad och krossad malm, kol och ibland också med andra mineraler. Masugnen hettades sedan upp till över tusen grader med hjälp av bälgar eller blåsmaskin.

Graninge bruks stormiga första år är upprinnelsen till att Bollstabruk anlades. Karl Larsson Sparre, som vi minns från trolldomsprocessernas tid, fick tillstånd att anlägga ett järnbruk i Graninge, med masugn och hammare. Sparre var även befälhavare i strid. Han hade en konflikt med Danmark-Norge att bevaka. Möjligen hade placeringen av bruket en militärstrategisk betydelse. Det fanns dåligt med malmtillgångar i området. Graninge var

Detalj ur karta från 1759 över bruksområdet. Dagens byggnader är markerade som grå skuggor. Landet har höjt sig två meter sedan bruket anlades.

Slagen tappades först ut ur masugnen. Den formades till block, vilka användes som byggmaterial till brukets byggnader. Smält järn tappades sedan ut i formar till tackjärn. De tunga tackjärnen skeppades vidare till ett bruk i Sollefteå. En del av tackjärnet användes på bruket i Sollefteå, men Bollstabruk försörjde även Graninge- och Gålsjöbruk med tackjärn. I brukens hammarsmedjor bearbetades tackjärnet till smidbart stångjärn. Stångjärn fraktades till klensmedjor eller

exporterades till andra länder. I klensmedjor tillverkade smeder verktyg, kätting, beslag m.m. I Bollstabruk fanns även ett gjuteri för tillverkning av spishällar, järngrytor och annat gjutgods.
Svea Larsson har ofta visningar av masugnen. Byggnaden används även till utställningar och olika evenemang.
– En gång försökte vi ordna en hårdrockkväll, berättar Svea, men de hade för svag utrustning. Tyvärr, riktar vi oss inte så mycket

Svea och Jan Larsson framför masugnens slaggstensvägg.

Masugnen är byggd av slaggsten. Det första som tappas ur masugnen.

till ungdomar. Ytterlännässkolan ordnar varje år hembygdens dag. Gruppvis besöker skolan Häxberget, gamla kyrkan, hembygdsgården och Bollsta. Jag har en guidning runt om i Bollsta. En gång var det tre pojkar som skulle göra ett arbete om Johannisbergs herrgård. De var inte så duktiga på att läsa men pojkarna gjorde en riktigt bra redovisning. De såg till att alla tog av sig skorna i herrgården. Det hade pojkarna fått höra att man gjorde. Svea har varit skolbibliotekarie. Hon har

vanan inne att ta hand om skolbarn.

– Jag går med skolklasser till Folkets hus med all konst, till Kejsarstan, herrgården, ladugården, lusthuset, Udden och bönhuset. Det är ju så mycket. Förra hösten ringde en flicka som skulle göra ett arbete om masugnen i skolan. Hon ville få hjälp med material. Vi var med och hörde på när hon redovisade i masugnen. Hon var suveränt duktig på att berätta. Det skulle ju vara kul om en ung tjej oftare kunde berättade om masugnen.

Masugnen togs ur drift år 1899. Nu finns endast den nedre delen av masugnen kvar.

Blåsmaskinen installerades år 1844 i samband med en upprustning. Den bidrog till att produktionen ökade från 100 till 800 ton tackjärn per år.

Herrgårdar

Varken Johan Clason eller Jacob Pollack bodde vid bruket. Bollstabruk gick i arv till Clasons söner och sonsöner i Graninges namn, men bruket sköttes av förvaltare. En bruksherrgård började byggas redan år 1738. Innan masugnen kommit i drift. Carl Pihlwall var arbetsledare. Han flyttade in i herrgården året därpå.

Från början var herrgården med sina två flyglar vänd mot Bollstafjärden, men vid en renovering 1813 flyttades huvudbyggnaden till sin nuvarande plats. Isak Ifraim Clason, dåvarande ägare till Graninge, flyttade vid denna tidpunkt in i herrgården. Huvudbyggnaden blev återigen renoverad i mitten av 1800-talet och förlängdes med två tillbyggnader. Herrgården var bostad åt brukets

förvaltare. Det ingick också ett stort jordbruk. Nuvarande utseende fick huset på 1940-talet efter att några dekorativa detaljer skalats bort. Herrgården har varit kontor sedan dess. Nyligen har SCA Skog flyttat in.

Två av flyglarna till bruksherrgården använder SCA som gästbostäder och mäss. En av byggnaderna har ett klocktorn på taket. Huset påminner om ett litet kapell. Klockan ringde förr i tiden till matrast för alla som arbetade i jordbruket. Byggnaden kallas för Spikboden och har använts som förråd. Graninge upplät boden på 1980-talet för att inrätta ett företagsmuseum. Utställningarna finns kvar, men engagemanget att hålla museet i stånd är inte lika stort nu i och med att Graninge har upplösts. En av de drivande

bakom museet var Gunnar Haglund. Han flyttade till Bollsta som 25-åring. Gunnar är nu 94 år.

– Jag har hela min släkt i Kramfors men har vuxit upp i Uppsala, berättar Gunnar. Det var inte svårt för mig att tacka ja när jag fick erbjudande om ett jobb som internrevisor på Graninge i Bollstabruk. När jag gick i pension hade jag jobbat på Graninge i 40 år. Det var när jag närmade mig min pension 1985 som jag engagerade mig i museet.

Gunnar bor i närheten av Johannisbergs

Maria Björklund framför bruksherrgårdens portal som tillverkats av den berömda träsnidaren Pehr Westman från Hemsön. Han var verksam i början av 1800-talet. Maria är ekonomiassistent på SCA Skog.

herrgård. Den representerar nästa fas, sågverksepoken i Bollstabruks industrihistoria. Järnbruken blev färre och större under 1800-talet. Många brukssamhällen föll samman. Bollstabruk moderniserades. Masugnen blev högre och en blåsmaskin installerades. Det var svårt att få lönsamhet i järnproduktionen, trots dessa åtgärder. Konkurrensen om skogen blev för stor när sågverken ökade sin produktion. Masugnen togs ur drift år 1899. Bollstabruks räddning var att övergå till sågverksindustri.

Vid denna tid byggde kapten Johan Nyberg herrgården Johannisberg. Nyberg var en framgångsrik affärsman som började sin bana som sjökapten. År 1836 köpte Nyberg skeppsvarvet i Bollsta, som sedan 1700-talet tillverkat båtar för brukets behov. Han var Ådalens starke man. Nyberg bedrev internationell handel med trävaror som fraktades med båtar från det egna varvet. Han investerade i flera sågar och bedrev dessutom jordbruk. Förmögenheten växte och efter några år uppförde han sin herrgård.

På ålderns höst upprättade Nyberg ett donationsbrev på 167 000 riksdaler. I dagens penningvärde motsvara det cirka 10 miljoner kronor. Det mesta avsåg välgörande ändamål, såsom sjukvård, fattigvård, skola m.m. Nyberg hade fått sin kaptensutbildning i Härnösand. Nyberg ville även förändra Härnösands stadsmiljö. Han tyckte, som många andra att sjöbodarna utmed Norra sundet förfulade staden. I donationsbrevet skriver han att 40 000 riksdaler ska användas till försköning av staden, i första rummet borttagande av

sjöbodar och magasin samt anläggande av strandgata.

I Ytterlännäs hade han synpunkter på gamla kyrkan. Kyrkorådet hade planer på att riva kyrkan när den nya stod färdig. Nyberg agerade för ett bevarande. Han donerade 1500 riksdaler för underhåll och reparation av gamla kyrkan.

Johan Nyberg dör några år efter donationerna. Han blev 74 år gammal. Paret Johan och Cajsa Lisa fick inga barn. Fostersonen och brorsonen Nils Johan Nyberg, även han

sjökapten, ärvde Johannisbergs herrgård. Nils Johan och hans fru Erika Petronella fick till skillnad från fosterföräldrarna 11 barn. De tycks ha haft mindre framgång med ekonomin, eftersom delar av egendomen såldes efterhand. År 1928 köpte Ytterlännäs kommun herrgården. De inrättade kommunkontoret på nedre plan. Övre plan bevarades intakt. Den har även kompletterats med möbler och målningar som ursprungligen hörde hemma på herrgården. Övervåningen fungerade som sammanträdesrum. Den har också använts

som fest- och representationslokal efter kommunsammanslagningen med Kramfors. Kramfors kommuns fastighetsbolag, Krambo, äger idag herrgården. Jag ringde upp vd Per Eriksson och frågade om vilka planer som finns för herrgården. Ska den säljas?

– Nej, några sådana planer finns inte,

säger Per. Nedervåningen har varit tom sedan förskolan slutade där för två år sedan. Vi hoppas kunna hyra ut herrgården, framförallt till företag som vill ha representation på övervåningen. Den är inte lämplig att hyra ut till privata fester.

Bollstasågen

Såghallen i Bollsta 1897 och idag.

Sågen i Bollsta är en av Nordens största. Vi träffade Katarina Levin, som är sågverkschef. Hon redogjorde för och visade hur ett modernt sågverk fungerar. Nästan allt är automatiskt. Stockar matas in via transportband till en såghall där de röntgas för att man skall få ut optimalt med virke. Stockarna riktas automatiskt, vrids och vänds utifrån röntgenbilderna. I snitt passerar 17-18 stockar per minut genom sågklingorna. Under ett år blir det 6 miljoner stockar. I sågverkshallen syns inte en enda människa. Vi följer Katarina till kontrollrummet där en person övervakar processen via skärmar. På sågen arbetar 130 anställda personer. Många kör truckar som lastar timmer till transportbanden.

Jan Larsson var med oss på besöket. Han

minns sin tid på sågen vid 1960-talet. Jan arbetade i Väja. Han var ombudsman på sågverket under 20 år. Jan tycker inte att det var bättre förr. Nu producerar sågen mer och med mycket bättre kvalitet.

– Den moderna tekniken med foto och röntgen ger en precision som ingen kunde utföra på den tiden, säger Jan. Arbetsmiljön har blivit bättre och relationen till cheferna är avspänd och naturlig. Det är däremot ett problem att alla jobb kräver utbildning. Förr kunde man få jobb ändå. Nu krävs minst treårig teknisk utbildning för att komma in på sågen.

– Personal rekryteras i många fall genom att ungdomar sommarjobbar och vikarierar, säger Katarina. En stor del av utbildningen

får personalen internt.

Jag frågar vart alla trävaror tar vägen?

– Sågade trävaror går till byggen och snickerier, berättar Katarina. Byggbranschen börjar mer och mer efterlysa trähus av miljöskäl. Den lönsammaste marknaden är i Sverige och Norge, men hälften av produktionen exporteras till England, Marocko, Japan och andra länder.

Har kulturmiljön någon betydelse när ni träffar kunder? frågar jag.

– Kulturmiljön i Bollsta används ibland för att visa kunder, men naturvården intresserar dem mera. Ett företag vinner på att visa på långsiktighet och tradition och då spelar kulturmiljön en roll.

Bollstabruks anställda framför ångsågen 1897. Sågen byggdes ut med tio ramar några år tidigare.

Intresseföreningen har placerat en sågram vid Kejsarstaden som ett monument över Bollstabruks sågverkshistoria. Bolinders mekaniska verkstad tillverkade sågramen år 1931.

Bollsta sågverk har en 150 årig tradition att falla tillbaka på. Den första vattendrivna ramsågen byggde Graninge och Holms bruk år 1853 nära Bollstaåns mynning. Sågens fyra ramar och 45 anställda lyckades som mest såga 38 000 stockar per år. Principen med flera sågblad i en ram, som vevas upp och ner, utvecklades redan för vattensågarna på 1700-talet. 1863 byggde Graninge en ångsåg. Då var sågen inte beroende av vattenflödet

och kunde vara i drift nästan hela året om. Från början var ångsågen försedd med fem ramar, men år 1890 fick den tio ramar.

Sågverket blev mer och mer effektivt, men årsproduktionen med ramsågstekniken, höll sig runt 50 000 kubikmeter sågat virke per år. Dagen sågverk med cirkelsågar och avancerad teknik har tiofaldigat volymen, men det har kostat. Katarina berättar att 500 miljoner har investerats under de senaste åren.

Bollstabruks bostäder

Mellan Ytterlännäs nya och gamla kyrka bor Ann och Gunnar Renström. De är båda arkitekter och har utbildats på Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm. Gunnar fick år 1973 arbete som biträdande stadsarkitekt i Kramfors. Kommunen hade då nyligen slagits samman med Ytterlännäs kommun.

– Jag hade inget jobb när Gunnar fick jobb, berättar Ann, så jag kastade mig över gamla hus. Så småningom fick jag uppdrag att göra kulturmiljöprogram både för Kramfors och Sollefteå. Jag fick också pengar av Planverket för att göra ett underlag för att passa in ny bebyggelse i äldre bymiljöer. Jag har alltid haft en stark känsla för gamla hus. De har karaktär, och personlighet. Men jag blir ibland

förtvivlad över tidens tand och att husen på ett eller annat sätt förstörs.

Ann har författat flera skrifter om gamla hus och bebyggelsemiljöer. Den senaste heter *Den gamla vanliga enkelstugan*. Under 1980-talet kom en skriftserie ut under rubriken *15 byar i Kramfors kommun*. Kulturmiljöprogrammet publicerades år 1990. Det är en uttömmande katalog om Kramfors kulturmiljöer och deras historia. Jag undrar var engagemanget kommer ifrån. Har du vuxit upp i en gammal miljö? frågar jag.

– Nej, inte alls, säger Ann. Men jag kommer ihåg i Kiruna när en lekkamrats familj flyttade från ett tjänsteboställe från 1920-talet till en liten 1950-tals villa. Jag tyckte det

var obegripligt att man kunde flytta från ett fantastiskt hus till en liten villa. Det var första gången jag fick en chock över att gamla hus inte värderas.

Ann och Gunnar har följt den dystra utvecklingen i Bollsta sedan de flyttade hit. Jag frågar vilka hus och miljöer de känner mest för?

– När vi kom hit fanns det dam- och herrklädaffär, skoaffär, två banker, post, två matvaruaffärer, färghandel, husgeråd... you name it. Det är som en dammlucka har släppt ut allt, de senaste tio åren. Ett sorgligt förfall. Alla som bor här känner starkt och plågas av att se det här. Jag var mycket engagerad i en grupp som skulle bevara Udden. Den är väldigt fin tycker jag. Vi kom långt i våra förhandlingar med länsstyrelsen och sågen. Det var Graninge som ägde sågen och bostäderna. Tanken var att öppna ett hantverkshus på Udden. Graninge ville inte ha bostäder där eftersom de befarade klagomål om buller från sågen. Graninge sa till slut nej till hela projektet.

Ann nämner även *kineshusen*, som ritades av arkitekten Cyrillus Johansson. De svängda taken är hans kännetecken och har gett namn åt husen. Bollstasågens kontor ligger i det största av dem. Men de flesta husen är tvåfamiljsvillor som byggdes som tjänstebo-städer i början på 1950-talet. Cyrillus Johansson ritade även hus åt Graninge i Österforse och Utansjö.

Björn och jag åkte till *Kineskvarteren* för att fånga miljön i bilder, men vi blev nedstämda av att se förfallet. Några hus har stått öde i

SCA skogs kontor i Bollstabruk en novemberkväll. Cyrillus Johansson är arkitekten bakom de kinainspirerade taken.

flera år och andra är i stort behov av renovering. När vi ser oss omkring kommer Ulf Eriksson ut och undrar om vi vill veta något om husen. Han bor själv i kvarteret men inte i ett kineshus.

– Jag har bott här sedan 1975. Tidigare bodde jag på andra ställen i Bollsta. Jag ärvde mitt föräldrahem i Kramfors, och var enda barnet, men jag sålde huset och valde att bo i Bollsta.

Berätta om husen, sa jag. Några ser ut att vara övergivna.

– Ja, de flesta bor det folk i, men några står tomma. Ett hus har varit tomt i femton

år. Det borde rivas, för det är i dåligt skick. När taken är dåliga, då går det fort. Ett annat hus har varit tomt i 4-5 år. Det är bara två rum och kök i varje halva, så husen är inte så barnvänliga egentligen. Men de har full källare. Från början fanns det en vedpanna i varje hus, men Graninge hade gott om el och satte in elpatroner i pannorna. Nu eldar folk ved, pellets och allt möjligt. Några har bergvärme och andra har luftvärmepumpar.

Ulf har arbetat på sågen sedan 1963 och gick i pension 2002. Han var engagerad i utvecklingsplanerna för sågen och talar väl om Graningeverken.

– Det var bra under Graningeverkens tid. Då hade man känsla för bygden. Man byggde bostäder, idrottsplatsen m.m. Idag bor inte många av SCA:s tjänstemän här. Versteegh sa att tjänstemännen ska bo i Bollstabruk. Vi hade fri bostad, värme och lyse. Vi fick visserligen betala förmånsskatt, men det var ändå förmånligt.

Arend Versteegh, som Ulf syftar på, var huvudägare till Graningeverken innan upplösningen på 1980-talet. Versteegh tillhör en släkt som har holländska rötter. Farfadern Aron M Versteegh grundade Graningeverken AB 1873. Bolaget övertog Graninge bruk, där bland annat Bollstabruk ingick. När Ulf började på sågen hade Graninge inriktat sin verksamhet på sågverk och vattenkraft.

– Det bästa år som jag minns var 1973. Då

kom direktör Versteegh till mig, vi sa du till varandra, och sade, Ulf, vad ska vi göra med alla pengar vi tjänar? Ja, det vet jag, sa jag. Vi ska bygga en ny såg. Jag har den i huvudet. Ja det gör vi, sa han. Prata med platschefen och gör en kalkyl så behandlar jag den i styrelsen. Jag tyckte det var väldigt roligt för mig. Platschefen var inte så pigg på att bygga nytt just då, men det blev mycket investeringar ändå.

Björn och jag vandrar vidare till arbetarbostäderna i Kejsarstaden. De förvaltas nu av kommunens fastighetsbolag och är i betydligt bättre skick än Udden och Kineskvarteren. Kejsarstaden har förmodligen fått sitt namn efter flottarbasen Wilhelm Brelins, som bodde i en av längorna. Barnen hade stor respekt för honom. ”Se upp, för nu kommer kejsar Wilhelm”, varnade de.

Kejsarstaden första hus blev klara år 1887. Varje ingång ledde till fyra lägenheter om vardera ett rum och kök. På 1970-talet byggdes lägenheter samman så att varje ingång ledde till tre lägenheter. Hushållen hade plats för både djur och trädgård intill huslängorna.

När vi går längs Kejsargatan stöter vi på Majlis Wallin och Gun-Britt Bohlin. De tar dagligen en promenad runt bruket och Kejsarstaden. Där växte de upp som barn.

– Vi är systrar, berättar Majlis. Det är bara ett år emellan oss. Vi flyttade hit 1952, när vi var 4-5 år. Vi flyttade sedan till Kineskvarteren. Vår pappa jobbade på industrin här. När han dog fick vi bo kvar ändå. Här har vi lekt och gått i skolan. Det var jättefint. Det såg helt annorlunda ut då. Bakom husen fanns det trädgårdsland med potatisodlingar. Det

fanns inte djur här men Graninge hade hästar och kor. Där köpte vi mjölk av tant Svea, med polletter. När jag tog realen 1959 fick jag jobb på Graninge, på ekonomisidan. Jag trivdes utomordentligt väl och jobbade där tills jag slutade 2002.

Gun-Britt arbetade hemma med dagbarn. Det fanns många barn i Bollsta förut.

– När vi bodde här var det 4-5 barn i varje lägenhet, berättar Gun-Britt. Det var tre

familjer i varje uppgång. Det var jättefint. Vi hade vedspis och kakelugn. Sen fick vi gå ut på toaletten. Det fanns ingen vattentoilet, utan det var utedass. Det var inte stort. Mamma och pappa låg i köket.

Vi skiljs åt efter lite prat om framtiden. Majlis och Gun-Britt ser ljust på tillvaron. Det finns i alla fall affär så man kan äta gott, säger de. Med viss saknad minns de åren när det fanns fem kaféer i Bollsta.

Ninni Melander och Staffan Östman vid Bollstabruks genomfart innan upprustningen.

Bollstabruk idag

När jag nämner Bollstabruk för vänner och bekanta, så kommenterar nästa alla de övergivna husen längs genomfarten. De representerar bruksortens sista suck. Men Bollstabruk lever ju i all välmåga! Bollstasågen är den mest framgångsrika vi har i landet. Över 130 personer är anställda på sågen. Därtill finns entreprenörer, folk i skogsbruket och åkerier som fraktar virke. Jag får inte ihop det.

Jag är inte nationalekonom på något sätt, men måste ändå fråga mig varför ett framgångsrecept som Bollsta sågverk inte gynnar folk i bygden? Varför lönar sig inte butikerna längre? Varför väljer folk att flytta? Varför finns inte pengar till badhus, skolor, föreningshus m.m. Varför är inte kulturmiljöerna turistattraktioner?

Jag ställde frågorna till Ninni Melander

och Staffan Östman. Ninni har vi träffat förut hemma hos Jan och Svea. Staffan kommer just från förhandlingar med Trafikverket om att förbättra genomfarten.

– Nu är vi inte fler än 18 tusen invånare i kommunen, säger Ninni. För bara ett par år sedan var vi över 20 tusen. På 1940-talet var vi dubbelt så många. För några år sedan hade vi en het skoldebatt i kommunen. Ett förslag var att man skulle lägga ned skolan i Bollsta och flera andra skolor i kommunen. Det blev en kraftig reaktion, så skolan fick vara kvar. De flesta av de andra skolorna i kommunen också. Badhuset har också varit hotat från och till under många års tid. Det är ett dilemma i kommunen att Kramfors tätort inte haft kraften att samla alla byar och orter till att bli hela kommunens tätort. Nyland

och Kramfors var tidigare municipalsamhället. Kampen stod mellan dem när Kramfors blev stad 1947. Det finns många tätorter i vår kommun och alla kämpar för att få behålla sin service. Kommunens befolkning minskar. Alla orter kommer i framtiden troligtvis inte att kunna behålla all den service man har idag.

– Bollsta var ju ett centrum för Ytterlänns kommun förut, säger Staffan. Med tiden har det upphört och liknande förändringar finns i många orter här. Nu finns ingen marknad för uthyrning av alla lokalerna utmed genomfarten och byggnaderna ser inte så vackra ut. Bollsta är ju väldigt fint om man åker av riksväg 90, en fin boendemiljö. Nu har vi gemensamt med trafikverket och intresseföreningen planerat en upprustning av genomfarten, etappvis i flera år, lösa in fastigheter m.m. Vi gör också en förstudie om att ordna tågstationer i Bollsta, Lunde och

Mörtsal.

Staffan är kommunchef för Kramfors kommuns samhällsavdelning. Han är uppvuxen i Lunde. Staffan har arbetat i kommunen sedan 1974, mest med den tekniska förvaltningen. I år blev han chef för samhällsavdelningen.

Jag frågar Staffan vad som behövs för att minska förfallet i Bollstabruk.

– Bostadsbeståndet är för stort i Bollsta idag. Det är svårt att tro att handel kommer att få orten att växa, utan det är framförallt boendet och möjligheten att pendla med tåg som är framtiden.

Har inte turismen en framtid här? frågar jag.

– Jo, men det svårt för kommunen att driva näringar. Det ska vi ju inte göra heller. Vi kan hjälpa till med infrastrukturen, och den finns redan. Jag tror att kommunen har att se fram emot två orter utanför Kramfors

stad, där det finns handel och service, Nyland och Ullånger. Men sen kan man ju bo på andra ställen. När Ådalsbanan byggdes kändes det som vi fick en annan attityd. Intresseföreningen i Bollsta är ju väldigt aktiv. De har fått 600 000:- som de förvaltar själva. Flytten av Åke Lagerborgs skulptur till torget och sågramen till området där arbetarna bodde var väldigt lyckat. Det ingår i vår avdelningsplanering att se över miljön på torget och runt Bollstahallen.

Intresseföreningen i Bollsta har över 600 medlemmar. Det berättar Roger Åkerblom som är ordförande i föreningen. Roger är född

i Angsta och växte upp i Bollstabruk. Han har varit Deputy Trade Commissioner på Swedish Trade Office i New York. Uppgiften var att stödja svenska exportföretag bl.a. genom att delta i stora Amerikanska utställningar med Sverigepaviljonger. Sedan 2004 är Roger pensionär.

– Nu har vi kommit så långt i föreningen att vi har tagit fram en utvecklingsplan för Bollstabruk, berättar Roger. Högsta prioritet är att genomföra ombyggnad av genomfarten. Förslaget till ombyggnaden presenterade vi för ganska precis fyra år sedan.

En bön för framtiden

För många är Lars Sjöberg ett känt namn. Han blev rikskänd för sitt samarbete med IKEA och nyproduktionen av 1700-tals möbler. Vi fick en stund med Lars i Bönhuset i Bollsta. Han hade vägarna förbi. Bilen var fullpackad med gamla möbler. Han var på väg till Träakademien i Kramfors, en universitetsinstitution som han själv varit med att starta. Lars köpte Bönhuset för tio år sedan och hoppas innerligt att det ska stå kvar. Lars har själv inte resurser att renovera huset, men hoppas bland annat att Träakademien förlägger några kursmoment på huset. Träakademien har utbildning i byggnadsvård, smide och möbelhantverk.

Lars och jag satte oss på en av bänkarna i salen. Det har läckt in vatten i taket och stora sjok av innertaket hänger ner från skadorna. På några ställen har innerväggen rivits ner och blottat timmerkonstruktionen.

– Det fanns spekulanter som ville ta tillvara timmerstommen, säger Lars. De gick lös med kofot och bröt upp innerväggar för att se om timret var bra.

Jag tar fram mikrofonen och ber Lars att presentera sig själv. Det visar sig vara helt överflödigt. På nätet hittar jag senare många och långa artiklar om Lars bedrifter att rädda hus som hotas av rivning. Han har också fått medalj för sina insatser. Tio hus har Lars samlat på sig. De flesta i Uppland, Södermanland och Östergötland. Han har skrivit flera böcker, artiklar och blogginlägg om 1700-talets estetik och möbelkonst. En av hans

senaste böcker kom ut 2010, Nio hus och en kyrka. Kyrkan är Bönhuset i Bollstabruk.

– Jag hoppas att Träakademiens byggnadsvårdsutbildning inser att det här är ett ganska bra hus att jobba med. Här ingår alla moment och dessutom är det spektakulärt. En utbildning måste ha ett spektakulärt ansikte. Här kan man också ordna en gemensamhetslokal, utställningar eller annat.

Evangelisk-Lutherska Missionsföreningen byggde det Lutherska bönhuset 1905. Det ligger mitt i Bollstabruks riksintresseområde. En bruksmiljö består av alla samhällets institutioner. För Bollstabruks vidkommande har enbart industrin och bostäderna nämnts som bärande element i beskrivningen av riksintresset. Vilket värde har alla andra ingredienser? Affärer, skola, badhus, Folkets hus och bönhuset.

Ett typiskt inslag i den tidiga arbetar-

rörelsen var just bönhusen. Det saknades föreningslokaler för arbetarna innan Folkets hus rörelsen etablerades. Bönhusen blev för många den naturliga samlingsplatsen. Alla kände inte att de hörde hemma i Ytterlännäs kyrka. Kyrkan var mest för de infödda, men sågverken drog till sig folk från när och fjärran. I brist på samhörighet med församlingskyrkan växte behovet av frikyrkor och bönhus.

När jag bad Mats Jonsson om en bild av Bollstabruk blev jag förvånad över hans motiv. Bönhuset? Vi hade inte talat om Bönhuset, men ändå ligger minnesbilden latent i bakhuvudet. Så är det nog med kulturmiljöer. Intrycken rotar sig i det undermedvetna och kommer fram först när man letar i sitt inre. När vi träffade Mats pratade vi om känslan av klasslöshet i Bollsta, och förfallet vid genomfarten.

– När man tänker tillbaks på platsen, tiden, så kändes det verkligen som ett klasslöst samhälle, sa Mats. Vi hade det i stort sett lika bra. Det var inte klasslöst, men ändå kändes uppväxten som så klasslöst det kan bli. Alla hade likartade förhållanden. Jobben som papporna hade kändes som säkra och trygga. I hela min uppväxt var sågen och Väjäfabriken konstanter. Min nästa bok kommer att handla om min fars uppväxt i Arjeplog och den långa vägen från arbetet i skogen för att slutligen hamna här. Det blir lite av en släktkrönika och kopplingen till skogen som råvara. Jag vill gärna få en politisk infallsvinkel om de stora frågorna. Börja med det lilla och sluta i det stora, varför det blev som det blev.

Hur vill du att det ska bli? frågar jag

– En ögonöppnare för mig var när jag åkte tåg med en kompis förbi Bollsta. Jag berättade att jag växte upp här och min kompis kommentar var ”vad fint det var”. Det var klart han tyckte, för vi såg Bollsta från järnvägen. Man såg Kejsarstaden och alla lummiga träd och grönska. Men man måste vara realist. Även om man rustar upp husen vid genomfarten kommer det inte att flytta in några nya verksamheter där. Bollsta blir inte lika livligt som förr, Sverige ser inte ut som förr. Det är goda kommunikationer här, men jag tror inte så mycket på näringslivssatsningar. Om det finns skola, livsmedel och annan service för boende, och om man satsar på det man har, så tror jag det skulle vara en fin ort att bo på.

Nu lämnar Björn och jag Bollsta för denna gång. Men vi kommer ofta att passera genom-

farten i framtiden. Om vi inte stannar i Bollsta så har vi ärenden i andra delar av Ångermanland. Genomfarten i Bollsta går inte att undvika. Vi hoppas intresseföreningen har framgång med sitt utvecklingsprogram, Lars Sjöberg finner vägar att renovera bönhuset, och föreningen Stenskolan fortsätter att driva kulturverksamhet.

Men vi hoppas även att Bollstabruks riksintresse får anslag som gynnar besökare till platsen så att museet i Spikboden, herrgårdarna och masugnen blir tillgängliga. Vi hoppas också att Kineskvarteren inte förfaller och att arbetarbostäderna vid Udden bevaras.

Hur ska allt detta finansieras? Kanske Svenska kyrkan har förslag liknande konceptet som utvecklats för Ytterlännäs gamla kyrka.

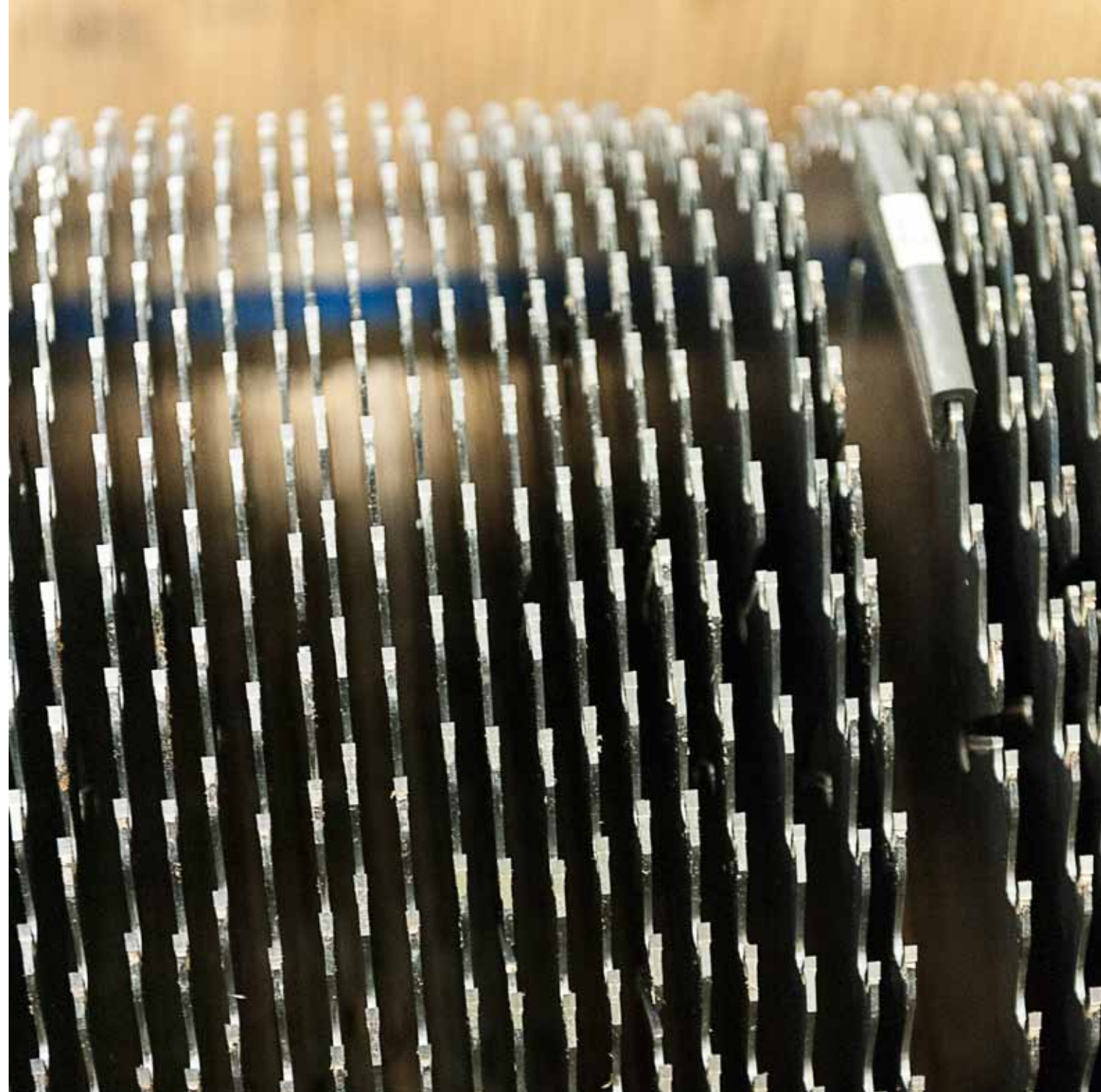
Källor

Referenser och källmaterial har samlats i en rapport som finns att tanka ner från www.murberget.se. Sök på "Loggbok Bollsta". Rapporten innehåller även fullständiga utskrifter av intervjuer och annat som inte rymts i denna skrift.

Tack till

Alla som ställt upp för en intervju och granskat utskrifter.

Tack även till alla kollegor som kommenterat och rättat mina missar.

CAFÉ GENOMFARTEN